

HENRYK BŁAŻEJOWSKI

JERZY NAPIÓRKOWSKI

WSP w Bydgoszczy

WYCHOWANIE PRZEZ PRACĘ W PRAKTYKACH UCZNIOWSKICH

Zarówno w potocznych wypowiedziach, jak i w literaturze naukowej, dość często spotykamy poglądy o wzajemnym powiązaniu pracy i wychowania. Odnoszone jest to do wszystkich okresów życia człowieka, różnych jego miejsc pobytu, posiadanych kwalifikacji, zajmowanej pozycji społecznej, czy też osiągniętych sukcesów zawodowych. Łączone bywa to z oczekiwaniami, rozwojem i rezultatami osobowych cech jednostki uzyskanymi poprzez uczestnictwo w pracy.

W tym rozumieniu używane są takie określenia jak: "wychowanie przez pracę", "wychowanie do pracy", "wychowanie w toku pracy", a rzadziej "wychowanie w pracy", "wychowanie w procesie pracy", "rola pracy w wychowaniu", czy też "kształtowanie przez pracę postaw dzieci, młodzieży i ludzi dorosłych". Określenia te bywają stosowane w różnych kontekstach, często są traktowane zamiennie i dość swobodnie. Wywołuje to niekiedy nieporozumienia co do kryjącej się pod nimi istoty rzeczy. Dlatego niektórzy autorzy, głównie na terenie pedagogiki pracy, podejmują próby porządkowania pojęć w tym zakresie.

Tadeusz Nowacki wychowanie przez pracę ujmuje w czterech aspektach. Wchodzi tu w grę: doprowadzenie do podstaw wiedzy o pracy człowieka, włączenie w nurt pracy ludzkiej, kształtowanie cech charakterologicznych jednostek oraz kształtowanie kultury pracy¹.

Według niego wychowanie przez pracę jest systemem działań wychowawczych opartych na filozofii pracy i uznających decydujące znaczenie pracy dla rozwoju społeczeństwa, jego kultury i gospodarki, organizacji i funkcjonowania oraz na osobotwórczą wartość w rozwoju jednostek².

Z. Wiatrowski wyraża pogląd na temat prób przystosowania różnych terminów związanych z wychowaniem w powiązaniu z pracą człowieka. Mianowicie, w okresie kształcenia przedzawodowego najczęściej stosuje się termin "wychowanie przez pracę", w okresie kształcenia zawodowego mówi się o "wychowaniu do pracy", wreszcie, w okresie aktywności zawodowej stosuje się termin "wychowanie w procesie pracy" lub "wychowanie w pracy"³. Z. Wiatrowski traktuje te rozróżnienia jako drugorzędne wychodząc z założenia, że określenie "wychowanie przez pracę" utrwaliło się najbardziej i to w odniesieniu do wszystkich okresów rozwojowych człowieka. Wydaje się, że jest to stanowisko słuszne, najbardziej wszechstronne, najszersze obejmujące interesujący nas zakres problemowy. Można traktować, że przyimek "przez" stanowi tu wykładnik relacji między procesem wychowania, a środkiem do tego prowadzącym, tj. pracą.

Jest on także wykładnikiem relacji między wychowaniem i pracą, pełni z rzeczownikiem "praca" dopełnienie sprawy. Można wychodzić z założenia, że określenie "wychowanie przez pracę" obejmujące głównie okres kształcenia przedzawodowego, pozwala położyć nacisk na jego pierwszą część, tj. wychowanie, ze złagodzeniem części drugiej, tj. pracy. Praca może być w takim ujęciu traktowana jako środek prowadzący do kształtowania człowieka pod względem fizycznym, moralnym i umysłowym oraz przygotowania go do życia w społeczeństwie.

Określenie "wychowanie do pracy" można traktować jako konstrukcję wyrażającą ruch w kierunku osiągnięcia celu jakim jest przygotowanie człowieka do obowiązków pracowniczych i społecznych. Innym aspektem jest możliwość interpretowania tego pojęcia jako wyrażenie uczuć, stanu psychicznego i stanu kwalifikacji do pracy.

Zwrot "wychowanie w toku pracy" może być pojmowany jako oznaczający przebieg, dzianie się, odbywanie się, miejsce lub wynik czynności działania tj. pracy, na rzecz oddziaływania na jednostkę i wywołanie zmian w jej osobowości w toku wykonania zadań pracowniczych.

Dalsze analizowanie wyszczególnionych wyżej określeń i ich odmian wydaje się w ramach niniejszego opracowania możliwe do opuszczenia. Można bowiem mówić o wychowaniu przez pracę, do pracy lub w toku pracy we wszystkich okresach i sytuacjach życiowych człowieka, tj. w rodzinie, w przedszkolu, w szkole ogólnokształcącej, w szkole zawodowej zasadniczej, średniej i wyższej, a także w zakładzie pracy i szeroko rozumianym środowisku społecznym.

Wydaje się uzasadnionym posługiwanie się dla potrzeb niniejszego opracowania określeniem "wychowanie przez pracę". Oddaje ono, jak starano się to wykazać, charakter i istotę podejmowanej problematyki.

Włączenie dzieci i młodzieży do różnorodnych prac wykonywanych przez dorosłych datuje się prawdopodobnie od początków historii rodzaju ludzkiego. Historia ludzkości jest zaś, jak twierdzą klasycy naukowego socjalizmu, rezultatem przemian techniki gospodarczej, ją zaś tworzył człowiek poprzez swoją pracę⁴.

Sama idea wychowania przez pracę pojawiała się wraz z powstaniem stosunków kapitalistycznych. Była ona odpowiedzią na uczestnictwo dzieci i młodzieży w układzie istniejących wtedy stosunków ekonomicznych i społecznych. Zwrócili na to szczególną uwagę utopijni socjaliści dopatrując się w pracy źródła rozwoju uzdolnień i jakości moralnych dorastających pokoleń⁵.

Twórcy naukowego socjalizmu dopatrują się w pracy dzieci i młodzieży źródła trzech rodzajów wartości: drogi uobywatelnienia, ważnego źródła poznawania świata i dodatkowego źródła bogactwa narodowego⁶. Jako bezpośredni cel widziano w tym usprawnienie manualne i wstępne przygotowanie do pracy

oraz przyszłe łatwiejsze opanowanie umiejętności technologicznych. Nie chodziło tu jednak tylko o zwiększenie wydajności pracy, a co za tym idzie, zwiększenie zysków kapitalisty, ale o humanizację pracy, przeciwdziałanie występującej dezorganizacji w procesie pracy. Towarzyszyło temu programowanie osiągnięcia celu społeczno-politycznego o wyraźnie klasowym charakterze. Było nim dążenie do przejmowania na społeczną własność środków produkcji i stawanie się współgospodarzem nie tylko w znaczeniu polityczno-ustrojowym, ale i ekonomicznym⁷.

W naszej Ojczyźnie praca i pracowitość dzieci i młodzieży znalazły znaczące miejsce w programach Komisji Edukacji Narodowej. Postawiła ona wobec ówczesnej społeczności sprawę przygotowania młodzieży, jako ważne zagadnienie narodowe i społeczne. Sugerowano wychowanie młodego pokolenia z uwzględnieniem jego potrzeb i obowiązków przedstawiania mu struktury społeczeństwa i rządzących w nim praw /w tym obowiązków obywatelskich/ oraz kształtowanie patriotyzmu. Celem, środkiem i metodą w tym dziele miało być wychowanie przez pracę. Konsekwencją tej idei był rozwój szkolnictwa zawodowego i wzrost jego rangi⁸.

Również pozytywizm polski, zwany warszawskim, przedstawiał romantyzmowi wiarę w zdobycze nauki, kult pracy, dążenie do gospodarczego i kulturalnego rozwoju kraju. Wychowanie przez pracę, do pracy i w toku pracy odgrywało znaczną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej i społecznej. Z koncepcji tej wyrastał optymizm społeczny oparty na wierze w możliwości człowieka i wyniki ludzkiej pracy. Praca uznawana była za ważny regulator wartości moralnych i kulturowych. Apelowano o rewaloryzację pracy i lansowano styl życia, w którym głównym czynnikiem miał być pozytywny stosunek do pracy kształtowany poprzez pracę⁹.

Koncepcje polskich odmian "szkoły pracy" i ich ewolucje również wiązały się z wychowaniem przez pracę. Celami wychowawczymi nazywano miłość do każdej pracy, wdrażanie szacunku do użytecznej pracy fizycznej, rozwój uczucia nie-

zależności i zaufania we własne siły, rzetelność w pracy, uczciwe współzawodnictwo¹⁰.

Współczesne rozumienie wychowania przez pracę wiąże się szeroko z kształceniem politechnicznym obejmującym:

- wprowadzenie uczniów w wiadomości, umiejętności i sprawności ogólnotechniczne warunkujące swobodne i prawidłowe funkcjonowanie współczesnej techniki,
- przygotowanie uczniów do posługiwania się w codziennym życiu podstawowymi środkami działań technicznych, prostymi maszynami i urządzeniami technicznymi,
- przygotowanie uczniów do uczestnictwa w przyszłych pracach produkcyjnych i tym samym kształtowanie odpowiedniego stosunku do pracy,
- przygotowanie uczniów do wyboru zawodu zgodnie z możliwościami osobistymi i potrzebami społecznymi¹¹.

Problematyka wychowania przez pracę znajduje szczególne miejsce w rozwijającej się u nas po drugiej wojnie światowej pedagogice pracy. Przez pedagogikę pracy rozumiemy tę dyscyplinę pedagogiczną, której przedmiotem zainteresowania i badań naukowych są problemy wychowania przez pracę, kształcenia politechnicznego, orientacji zawodowej, kształcenia i wychowania zawodowego, doskonalenia ogólnego i zawodowego pracowników oraz problemy wychowawcze i oświatowe zakładu pracy¹².

Ważnymi elementami sprzyjającymi wychowaniu przez pracę są sytuacje dydaktyczne stwarzające możliwości wychowania w zespole i przez zespół, rozwój aktywności i kultury technicznej, orientacyjne funkcje w zakresie poradnictwa zawodowego, a głównie łącznie teorii i praktyki. Łączenie nauczania teoretycznego i praktycznego stanowi ważną zasadę dydaktyczną. Gwarantuje ona wiązanie myślenia i poznawanych treści o charakterze praktycznym z myśleniem i treściami o charakterze teoretycznym. Wiąże również proces opanowania wiadomości z jednoczesnym procesem ich stosowania. Jednocześnie poznanie z działaniem¹³. Przestrzeganie tej zasady podporządkowane jest

realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych zapewniających stopniowe przygotowanie człowieka do pracy. Obok przedmiotu praca-technika służą temu, oprócz innych sytuacji dydaktycznych, praktyki uczniowskie. Mogą one odegrać dużą rolę chociażby w zbliżeniu szkoły do życia, w zapoznawaniu uczniów z konkretną działalnością pracowniczą. Ponadto stanowią one element wychowania przez pracę znajdujący uzasadnienie w tezie, iż rozwój człowieka dokonuje się w działaniu i jest związany z pracą. Dobrze zorganizowane praktyki mogą również w znacznym zakresie pozwolić na opanowanie umiejętności technologicznych i organizacyjnych. Pozwoli to na uzupełnienie tego, czego nie jest w stanie dokonać pracownia szkolna. Mogą ponadto praktyki uczniowskie nauczyć szacunku dla pracy fizycznej i wysiłku ludzkiego oraz produktów pracy ludzkiej. Przeprowadzone w tym zakresie badania w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy /lata 1977-1981/ dotyczyły możliwości realizacji praktyk uczniowskich na tle różnych środowisk i różnych zakładów pracy. Badający starali się ustalić, jakie istnieją realne możliwości organizowania praktyk w zakładach o zróżnicowanym profilu produkcyjnym. W celu uzyskania danych empirycznych posłużono się metodą badania dokumentów, badania opinii, a także zrealizowano eksperyment dydaktyczny. Badania ankietowe objęły 50 nauczycieli środowiska wielkomijskiego, 36 nauczycieli z małych miast i 64 nauczycieli wiejskich. Zebrany materiał badawczy pozwolił na sformułowanie niżej przedstawionych wniosków.

1. W środowisku wielkomijskim szukano możliwości organizowania praktyk w różnych gałęziach gospodarki narodowej. Ustalono prace mogące stanowić przedmiot praktyk uczniowskich.

Oto niektóre z nich:

a/ w przemyśle maszynowym:

- drobne prace montażowe w procesie produkcji,
- prace na zapleczu w magazynach i narzędziowniach, segregacja detali,
- prace porządkowe na terenie zakładu,
- wykonywanie opakowań, pakowanie wykonanych detali, przygotowanie do wysiłku,
- naklejanie nalepek na wyrobach,
- transport wewnątrz zakładu drobnych detali,

b/ w przemyśle włókienniczym:

- stemplowanie i przyprawianie metek na wyrobach,
- sortowanie produkowanych materiałów, pomoc przy pakowaniu,
- prace w transporcie wewnątrz zakładu,
- usuwanie z cewek przędzalniczych pozostałej przędzy,
- oczyszczanie nicielnic i łoż,
- wymiana pustych cewek w ramach szwalniczych,

c/ w budownictwie:

- prace porządkowe wokół obiektów,
- urządzenie terenów rekreacyjnych,
- prace zadrzewieniowe,
- prace malarskie /malowanie ogrodzeń, drzwi, okien, sprzętu/,
- drobne sprawy wykończeniowe,

d/ w gospodarce komunalnej:

- zakładanie klombów kwiatowych,
- przekopywanie trawników i wysiew trawy,
- usuwanie zeschniętych liści,
- prace malarskie /ławek parkowych, koszy, słupków, barierek/.

2. W środowiskach średnio i małomiasteczkowych istnieją możliwości wykonywania podobnych prac jak wyżej wymienione. Jednak częściej spotykamy się z zakładami o charakterze usługowym i spożywczo-przetwórczym. Szczególnie przemysł prze-

twórczy /głównie owocowo-warzywny/ ze względu na sezonowość i spiętrzenie prac w okresie letnio-jesiennym wymaga znacznej liczby rąk do pracy. Oto przykłady możliwych do wykonania przez młodzież prac w tym zakresie:

- sortowanie owoców i warzyw,
- wkładanie ich do słoików,
- pakowanie wyrobów,
- prace porządkowe na zapleczu i w magazynie.

Osobnym zagadnieniem jest możliwość przeniesienia wielu prac zleconych przez zakłady pracy na teren szkoły. Jest to rodzaj pracy chałupniczej wykonywanej w pracowniach szkolnych. Przykład taki stanowi współpraca Chełmińskiej Fabryki Akcesorii Meblowych z okolicznymi szkołami. Fabryka ta produkuje elementy z mas plastycznych. Detale wychodzące z wtryskarek wymagają obróbki ręcznej z pozostałości powtryskowych. Prace te wykonuje młodzież szkolna.

3. We wszystkich środowiskach istnieją możliwości odbywania praktyk uczniowskich w Państwowych Gospodarstwach Rolnych, Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych, Ośrodkach Maszynowych, Spółdzielczych Kółkach Rolniczych, Gminnych Spółdzielniach "Samopomoc Chłopska", w lasach państwowych i innych drobnych zakładach produkcyjnych lub usługowych. Oprócz wyszczególnionych już wyżej rodzajów prac istnieją tu specyficzne wiejskie zapotrzebowania:

- zebranie kamieni na polach uprawnych,
- zbiór ziemniaków i buraków,
- zabiegi pielęgnacyjne w uprawach polowych,
- prace ogrodnicze i sadownicze,
- prace porządkowe, konserwacyjne maszyn, urządzeń, sprzętu,
- zakładanie kwater leśnych,
- wykonywanie gniazd lęgowych i ich czyszczenie,
- porządkowanie terenów wyrębowych z chrustu,
- dokarmianie zwierzyny leśnej.

Uogólniając zebrany materiał można stwierdzić, że:

- istnieje niezależnie od rodzaju środowiska szeroki zakres prac dla młodzieży,
- szkoły winny mieć dostateczną orientację odnośnie zakresu prac z przeznaczeniem dla uczniów w zależności od wieku i liczebności zatrudnionych grup,
- zakłady pracy widzą możliwość zatrudnienia u siebie młodzieży szkolnej w ramach praktyk uczniowskich,
- niezmiernie ważnym elementem w realizacji praktyk uczniowskich jest dobra organizacja, zabezpieczenie frontu prac, wyposażenie w narzędzia i stworzenie odpowiednich stanowisk pracy.

Ponadto muszą być spełnione następujące warunki:

- opracowanie odpowiednich aktów normatywnych w zakresie praktyk uczniowskich na terenie zakładu pracy,
- tworzenie własnego klimatu w szkole, zakładzie pracy, środowisku na rzecz popularyzacji pracy fizycznej młodzieży,
- umiejętne organizowanie przez szkołę działalności praktycznej uczniów.

Uzyskane wyniki badań pozwalają formułować wnioski pod adresem organizatorów uczniowskich praktyk przemysłowych.

- należałoby przyjąć zasadę obejmowania nimi młodzieży począwszy od klasy czwartej.
- mogłyby być one organizowane raz w miesiącu dla określonej grupy wiekowej w wymiarach 4-5 godzin dziennie,
- wskazane byłoby odbywanie zajęć praktycznych w różnych typach zakładów celem rozwijania różnorodnych zainteresowań uczniów,
- pożądane byłoby odnotowanie faktu odbywania praktyk w dokumencie ucznia, jakim jest świadectwo szkolne.

Bezpośrednio z dostarczonych materiałów badawczych można wnioskować, że nauczyciele i wizytatorzy uznają pro-

gram za przeładowany. Autorzy programu akceptują konieczność własnej inicjatywy nauczyciela w jego poszerzaniu, przy uwzględnieniu aktywności i możliwości uczniów. Jednak zbyt szczegółowe, a nawet drobiazgowo opracowanie programu pozostawia mały margines na tego rodzaju inicjatywy. Należy więc zastanowić się czy nie traktować programu bardziej hasłowo, szerzej natomiast przedstawić cele, zadania i wskazówki organizacyjno-metodyczne.

Analiza materiałów badawczych prowadzi do dalszych szczegółowych wniosków:

1. Profil i elementy praktyk uczniowskich umożliwiają ich organizację w różnorodnych środowiskach.
2. Konkretyzacji i szczegółowego omówienia wymaga profil praktyk rękodzielniczo-rzemieślniczych.
3. W realizacji programu praktyk uczniowskich należy sprzyjać tym inicjatywom poszczególnych uczniów i zespołów uczniowskich, które pozwolą stymulować ich zaangażowanie społeczne w sprawy szkoły i środowiska oraz zabezpieczają konkretne potrzeby społeczne.
4. Należy określić formy organizacyjne i zakres współpracy nauczyciela prowadzącego praktyki z twórcami ludowymi, rzemieślnikami, emerytowanymi pracownikami przemysłu, rolnictwa i usług odnośnie ich współdziałania w realizacji niektórych tematów praktyk.
5. Dystrybucja wytworów powstałych w toku praktyk uczniowskich powinna znaleźć się w gestii rad pedagogicznych, dyrektorów szkół oraz samorządów uczniowskich, a ewentualnie uzyskane tą drogą korzyści materialne winny być przeznaczone na cele szkoły.
6. Należy organizować w poszczególnych szkołach stałe ekspozycje wytworów uczniowskich, w tym również projektów i rozwiązań o charakterze racjonalizatorskim.

7. Wskazane byłoby organizowanie corocznych konkursów szkolnych i środowiskowych w zakresie działalności objętej praktykami uczniowskimi. Zachowana przy realizacji uczniowskich praktyk produkcyjnych zasada jedności nauczania z pracą produkcyjną stanowi ważną podstawę kształtowania pożądanego stosunku do pracy, przejścia do opanowania podstaw wiedzy, umiejętności i nawyków do ich doskonalenia i pogłębiania w działalności praktycznej.

PRZYPISY

- ¹T.Nowacki, Wychowanie przez pracę, Warszawa 1966 s.7-8
- ²T.Nowacki, Praca i wychowanie, Warszawa 1980 s.40
- ³Z.Wiatrowski, Pedagogika pracy w zarysie, Bydgoszcz 1980 s.70
- ⁴K.Marks, Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej, Warszawa 1955 s.5
- ⁵T.Nowacki, Wychowanie... s.20
- ⁶K.Marks, Kapitał, T.1, Warszawa 1951 s.522
- ⁷P.Wójcik, Marksistowska koncepcja wyzwolenia pracy i jej autogeneza, Warszawa 1976 s.56
- ⁸W.Korcz, Problem pracy a miejsce człowieka w społeczeństwie, Zielona Góra 1981 s.126
- ⁹Z.Modzelewski, U źródeł ideologii społecznej kapitalizmu w Polsce, Warszawa 1976 s.42
- ¹⁰J.Szaniawski, Kształcenie politechniczne a praca ręczna, Warszawa 1959 s.130-131
- ¹¹Mały Słownik Pedagogiki Pracy, Warszawa 1977 cz.III s.30
- ¹²Z.Wiatrowski, Pedagogika... s.11
- ¹³T.Nowacki, Podstawy dydaktyki zawodowej, Warszawa 1977 s.129